



GAIRĒS KARINIO PAVELDO NAUDOJIMUI TURIZME LATVIJOJE, LIETUVOJE IR ESTIJOJE



Turinys

Įvadas	2
1. Kam skirtos GAIRĖS?	3
2. Kas yra KARINIS PAVELDAS?	4
3. Kaip TYRINĖTI karinį paveldą konkrečioje teritorijoje?.....	5
4. Karinio paveldo TURIZMO PRODUKTO kūrimo praktika	8
4.1. Kaip kurti karinio paveldo turizmo produktą	8
4.2. Praktiniai pavyzdžiai Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje	11
MUZIEJAI IR KOLEKCIJOS.....	11
ĮTVIRTINIMAI.....	13
KARINĖ ĮRANGA.....	15
PAŽINTINIAI TAKAI	17
TURISTINIAI MARŠRUTAI	19
BUNKERIAI	21
MŪŠIŲ IR KOVŲ VIETOS.....	23
KARINIAI MIESTELIAI	25
INFRASTRUKTŪRA.....	27
ŠIUOLAIKINIŲ TECHNOLOGIJŲ NAUDOJIMAS.....	29
MAISTAS KAIP KARINIO PAVELDO ELEMENTAS	30
4.3. Praktiniai pavyzdžiai Lenkijoje.....	32
4.4. Produkto rinkodara	33
4.5. Bendradarbiavimas. Įtraukiami dalyviai	36
5. Naudingi informacijos šaltiniai.....	38

Viršelio nuotraukos: Lyduvėnų tiltas 1930 m. (Foto iš Petro Kaminsko kolekcijos) ir 2024 m. (Foto iš Žemaitijos STD archyvo).

Išvadas

Įgyvendinant projektą, bendrai finansuojamą Europos Sąjungos Interreg Estijos–Latvijos programos lėšomis **„Latvijos ir Estijos bendras karinio paveldo turizmo produktas“** (nuo 2020.01.01 iki 2022.12.31), Latvijos kaimo turizmo asociacija „Lauku ceļotājs“, kaip pagrindinis partneris, kartu su 23 kitais partneriais iš Latvijos ir Estijos siekė sukurti bendrą Latvijos ir Estijos karinio turizmo produktą su bendra tapatybe, taip pritraukiant į regionus daugiau vietinių ir užsienio turistų. Projekto rezultatas – sukurta karinio paveldo interneto svetainė <https://militaryheritagetourism.info>, parengti turistams skirti informaciniai leidiniai – žemėlapiai, kelionių vadovai, taip pat svarbiausiuose karinio paveldo objektuose pagerinta turizmo infrastruktūra. Vykdamas projektą ir remiantis projekte dalyvaujančių šalių praktine patirtimi buvo parengtos gairės, kaip karinis paveldas galėtų būti įtrauktas vystant **naujus arba tobulinant esamus turizmo produktus**. Gairėse aptariamas karinio paveldo laikotarpis – XX amžius, o teritorija – Latvija ir Estija.

2024 m. įgyvendinant projektą LL-00052 **„Baltijos šalių karinio paveldo turizmo produkto plėtra Lietuvoje ir Pietų Latvijoje“ (Military Heritage II)**, kurį finansuoja Europos Sąjungos 2021–2027 m. Interreg VI-A Latvijos–Lietuvos programa (nuo 2024.01.01 iki 2026.03.31), Latvijos kaimo turizmo asociacija „Lauku ceļotājs“, kaip pagrindinis partneris, bendradarbiaudama su keturiais partneriais iš Latvijos ir Lietuvos, atnaujino, papildė ir išplėtė pirmiau minėtas gaires visų trijų Baltijos šalių mastu – buvo parengtas dokumentas „Gairės karinio paveldo naudojimui turizme Latvijoje, Lietuvoje ir Estijoje“.

Interreg



Bendrai finansuoja
EUROPOS SĄJUNGA

Latvija – Lietuva

1. Kam skirtos GAIRĒS?

Gairės bus naudingos:

- ❖ karinio paveldo objektų **savininkams** ir valdytojams, siekiant sukurti kokybišką turizmo produktą bei išsaugoti paveldą ateities kartoms;
- ❖ **planavimo regionams, savivaldybėms ir turizmo informacijos centrams**, kurių teritorijoje yra arba kuriems priklauso karinio paveldo objektai – šių objektų identifikavimui, tvarkymui ir populiarinimui;
- ❖ kitiems žemės **savininkams** – valstybinių ir savivaldybių miškų valdytojams, **privatiems savininkams**;
- ❖ karinio paveldo **entuziastams, istorikams ir tyrinėtojams**;
- ❖ **gidams** – įdomesniems pasakojimams ir naujam požiūriui.



1 pav. Gidas Jānis Zariņšas pasakoja apie Mangalsalos karinę istoriją



2 pav. Informacinis seminars apie karinį paveldā Okupācijas muzejūje

2. Kas yra KARINIS PAVELDAS?

Kalbant apie karinės tematikos ir su karo istorija susijusių sričių integravimą į turizmo produktą, vartojami įvairūs terminai: **karinis turizmas, karo turizmas, tamsusis turizmas, nostalgijos turizmas, ekstremalusis turizmas, kapų turizmas, genocido turizmas, holokausto turizmas ir karinio paveldo turizmas. Karinio paveldo** sąvoka yra plati ir apima tiek **materialųjį**, tiek **nematerialųjį** paveldą. Karinis paveldas Baltijos šalyse ir su juo susiję objektai **laiko atžvilgiu** gali būti analizuojami plačiai – nuo pirmųjų įtvirtintų gyvenviečių, piliakalnių, akmeninių arba metalinių ginklų bei viduramžių tvirtovių iki XX a. vykusių abiejų pasaulinių karų ir jų padarinių, kurie jaučiami ir šiandien (įskaitant Rusijos pradėtą karą Ukrainoje).

Materialųjį karinį paveldą sudarančius objektus galima suskirstyti taip:

- ❖ **atminimo vietos** – kapinės, palaidojimo vietos, atminimo lentos ir (arba) ženklai, skulptūros, atminimo akmenys, parkai, paminklai, stelos;
- ❖ **muziejai ir kolekcijos** – privačios kolekcijos ir muziejai, viešosios parodos, valstybės bei savivaldybių įkurti muziejai;
- ❖ **įtvirtinimai** – pakrantės apsaugos baterijos, tvirtovės (fortai), mūriniai ir mediniai gynybiniai įtvirtinimai, bunkeriai, apkasai (tranšėjos) ir jų liekanos;
- ❖ **karinė technika** – lėktuvai, laivai, povandeniniai laivai, tankai, traukiniai, pabūklai, automobiliai ir kita technika arba jos dalys;
- ❖ **pažintiniai takai** – prižiūrimi pėsčiųjų žygių maršrutai, supažindinantys su vietovės karinio paveldo objektais, įvykiais ir istorinėmis asmenybėmis;
- ❖ **bunkeriai** – miško brolių (partizanų) bunkeriai (įskaitant slėptuves ir žemines), statyti ilgalaikiam gyvenimui didžiuliuose ir sunkiai pasiekiamuose miškuose, taip pat sovietmečiu įrengti požeminiai bunkeriai, kurie turėjo tarnauti kaip laikinos gyvenamosios ir karinio vadovavimo vietos bei centrai branduolinio karo atveju;
- ❖ **mūšių vietos** – mūšių ir kovų laukai (vietinės arba platesnės reikšmės), kovų teritorijos, konfliktų zonos, pozicijos, fronto linijos, įtvirtinimų linijos;
- ❖ **kariniai miesteliai** – buvusios sovietų armijos bazės, karinės gyvenvietės, skirtos ir pritaikytos kariams, aptarnavimo darbuotojams ir jų šeimoms;
- ❖ **infrastruktūra** – su karine veikla susiję objektai, padedantys vykdyti gynybą ir puolimą: švyturiai, molai, geležinkelio stotys, barakai, aerodromai, ryšių centrai, tiltai, karo ligoninės, pasienio kontrolės punktai, stebėjimo bokštai, artilerijos ugnies koregavimo bokštai, vandens bokštai ir kt.

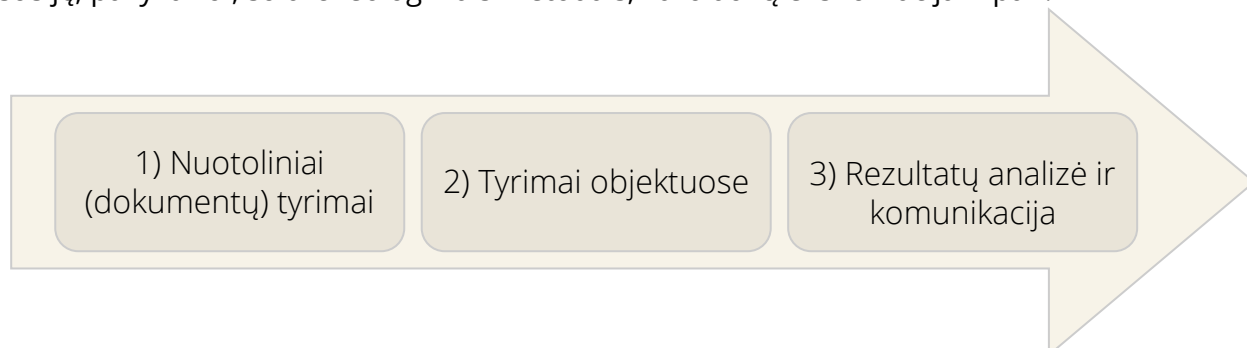
Ne mažiau svarbus yra ir **nematerialusis** karinis paveldas:

- ❖ **žmonių prisiminimai, pasakojimai** – liudininkų istorijos, prisiminimai apie įvykius, šeimose ir iš kartos į kartą perduodami prisiminimai, užrašai, dienoraščiai;
- ❖ **dainos** – karo temoms skirta liaudies kūryba, muzika, dainos, poezija;
- ❖ **nuotraukos, seni atvirukai ir dokumentiniai filmai**;
- ❖ **topografiniai ir kitų tipų žemėlapiai, mūšių schemas, pozicijų planai**;
- ❖ **karo laikų maisto receptai** ir nurodymai, kaip paruošti patiekalus lauko sąlygomis;
- ❖ kita.

Tiek materialusis, tiek nematerialusis paveldas yra glaudžiai susiję tarpusavyje ir puikiai papildo vienas kitą kuriant turizmo produktus. Kiekvienai karinio paveldo kategorijai taikomi konkretūs identifikavimo ir tyrimo būdai, metodai.

3. Kaip TYRINĖTI karinį paveldą konkrečioje teritorijoje?

Karinio paveldo tyrimai yra daug darbo ir laiko reikalaujantis procesas, kurį sudaro keli etapai (3 pav.) ir dalyvauja daug šalių. Šiame skyriuje ir gairėse apskritai kalbama apie tyrimus, **reikalingus kuriant turizmo produktą**. Čia neaptariami akademiniai ir istoriniai tyrimai, susiję, pavyzdžiui, su archeologiniais metodais, karo aukų ekshumacija ir pan.



3 pav. Karinio paveldo tyrimų etapai kuriant turizmo produktą

1) NUOTOLINIAI (DOKUMENTŲ) TYRIMAI

Tiriant karinį paveldą tam tikroje teritorijoje, pirmiausia būtina išnagrinėti susijusius informacijos šaltinius. Tai gali būti knygos, archyviniai dokumentai, istoriniai ir šiuolaikiniai žemėlapiai (įskaitant internetinius žemėlapius, LIDAR žemėlapius ir kt.), schemos, nuotraukos, garso įrašai, vaizdo medžiaga, prisiminimų užrašai, dienoraščiai ir kt., jei tokių galima rasti.

Šaltinių galima ieškoti:

- ❖ internete;
- ❖ bibliotekose (Latvijos, Lietuvos, Estijos ir kitų šalių nacionalinėse bei vietinėse bibliotekose ir tiriant jose saugomą regioninės istorijos informaciją);
- ❖ archyvuose, įskaitant Latvijos, Lietuvos ir Estijos nacionalinius archyvus bei kitų šalių archyvus;
- ❖ muziejuose (nacionaliniuose, regioniniuose, vietiniuose);
- ❖ privačiose kolekcijose ir rinkiniuose.

Literatūros šaltiniai, kurie gali būti naudingi tyrimui, pateikti šių gairių 5 skyriuje.

Šiame etape svarbu įtraukti vietinius **subjektus**, kurie gali turėti naudingos informacijos, ir palaikyti su jais ryšį. Tokie subjektai gali būti:

- ❖ vietiniai gyventojai;
- ❖ kraštotyrininkai;
- ❖ turizmo informacijos centrų ir savivaldybių darbuotojai;
- ❖ vietiniai tyrinėtojai, istorikai, istorijos mokytojai, bibliotekų ir muziejų darbuotojai.

Taip pat svarbu į tyrimų procesą įtraukti tyrėjus profesionalus – tiek vietinius, tiek užsienio mokslininkus iš įvairių tyrimų institutų, muziejų ir kt.

2) TYRIMAI OBJEKTE

Surinkus (arba renkant) informaciją apie konkrečią teritoriją, būtina atlikti tyrimus pačiame objekte. Tam **pasitelkiami šie metodai**:

- ❖ objektų ir vietovių fotografavimas ir (arba) vaizdo įrašai;
- ❖ filmavimas naudojant kamerą, droną (bendrieji vaizdai);
- ❖ interviu su vietiniais gyventojais ir kitais suinteresuotais asmenimis;
- ❖ objektų GPS koordinačių fiksavimas;
- ❖ maršrutų, pažintinių takų duomenų įrašymas GPX formatu;
- ❖ talkos, kurių metu tvarkoma karinio paveldo objektų aplinka (gavus atitinkamų savininkų ir institucijų sutikimą);
- ❖ vietinių gyventojų, kurie gali pasidalinti vertinga informacija, įtraukimas į tyrimus (dalyvavimą apžiūrose, ekspedicijose);
- ❖ tyrimų proceso sklaida socialiniuose tinkluose, kur galima gauti naudingos informacijos ir atsiliepimų iš socialinių tinklų naudotojų.

Tiriant karinį paveldą galima rinktis įvairius **judėjimo būdus**.

- ❖ **Pėsčiomis** – tai tinkamiausias būdas tyrinėti karinio paveldo objektus, nes jie neretai yra sunkiai pasiekiamose vietose. Einant pėsčiomis galima rinktis norimą tempą, todėl lengviau pastebėti svarbias detales.
- ❖ **Dviračiu** – tinkamas būdas judėti jau gerai žinomoje teritorijoje, norint pasiekti tyrimo vietą arba kurti vietinius ir (arba) regioninius karinio paveldo pažinimo maršrutus. Visgi apleistose ir buvusiose sovietų armijos teritorijose kyla pavojus pradurti padangas, todėl būtina turėti remonto rinkinį ir atsarginę padangą su kamera.
- ❖ **Valtimi** – kai kurie objektai pasiekiami tik vandeniu arba yra sunkiai prieinamuose (dėl privačios nuosavybės ir kt.) upių arba pajūrio ruožuose. Pavyzdžiui, didžioji dalis Pirmojo pasaulinio karo laikų gelžbetoninių bunkerų, stovinčių kairiajame Dauguvos krante, dėl privačios nuosavybės gali būti matomi arba pasiekiami tik laivu iš upės pusės.
- ❖ **Automobiliu** – toks judėjimo būdas tinkamas pasirinkimas ekspedicijoms jau žinomose ir pakankamai lengvai pasiekiamose vietose, taip pat keliaujant suplanuotais maršrutais. Važiavimą automobiliu galima derinti su ėjimu pėsčiomis ar važiavimu dviračiu. Edgaras Kārklevalkis Dundagoje siūlo kelionę sunkvežimiu GAZ-66 buvusiais sovietų kariuomenės keliais ir tankų keliais – tai įdomi atitinkamo laikotarpio patirties rekonstrukcija. Atliekant tokias rekonstrukcijas, padarytos išvados gali būti naudingos kaip tyrimo metodas.

Tiriant karinį paveldą objektuose, ypač mūšių vietose, buvusiose sovietų kariuomenės teritorijose ir panašiose vietose, labai svarbu nepamiršti saugumo! Saugumo sumetimais pavojingų objektų, pastatų griuvėsių ir kitų nesaugių vietų lankyti negalima. Jei randate įtartinų daiktų, kurie gali būti sprogmenys:

- ❖ nelieskite jų;
- ❖ jei įmanoma, pažymėkite ar apribokite jų buvimo vietą, kad neprieitų kiti asmenys;
- ❖ nedelsdami praneškite artimiausiam policijos skyriui arba skambinkite 112 ir vykdykite gautus nurodymus;
- ❖ į įvykio vietą atvyks sprogmenų neutralizavimo specialistai.

Panašiai reikėtų elgtis ir jūros pakrantėje radus vadinamąjį „netikrą gintarą“ – sovietų armijos jūroje nuskandintus baltojo fosforo gabalus, kuriuos gali išmesti bangos.

3) REZULTATŲ ANALIZĖ IR KOMUNIKACIJA

Svarbu ne tik atlikti mokslinius tyrimus, bet ir jų rezultatais **dalytis su žiniasklaida** (vietiniais, regioniniais, nacionaliniais laikraščiais, interneto portalais, radiju, televizija, socialiniais tinklais) bei kitomis suinteresuotomis šalimis (žr. 4.4 skirsnį). Paskelbus tokią informaciją neretai atsiranda liudininkų ar žmonių, kurie gali pasidalinti įdomia informacija, istorinėmis nuotraukomis, žemėlapiais, kitais duomenimis. Tai naudinga abiem pusėms. Socialiniuose tinkluose dažnai kyla naudingų diskusijų paskelbta tema, gimsta naujos idėjos tolimesniems tyrimams ir metodams, atrandami nauji, iki tol nežinomi informacijos šaltiniai



4 pav. Laidų ciklas „Zinātne tuvplānā“ (liet. **Mokslas iš arti**). Tema – karinis paveldas ir turizmas. 2022 m. laida buvo rodoma per „ReTv“, dabar prieinama platformoje „Youtube“
https://www.youtube.com/watch?v=rkln2E7u_Dw

Turizmo produktu gali tapti netgi pats karinio paveldo tyrinėjimo procesas. Pavyzdžiui, tai gali būti ekspedicijos, skautų stovyklos, „išgyvenimo stovyklos“, mūšių, istorinių įvykių ir gyvenimo būdo rekonstrukcijos ir kt.

4. Karinio paveldo TURIZMO PRODUKTO kūrimo praktika

4.1. Kaip kurti karinio paveldo turizmo produktą

Karinio paveldo turizmo produktas turėtų būti įdomus, patrauklus, pagrįstas kokybiškai ištirta istorine medžiaga (žr. 3 skyrių) ir pritaikytas konkrečiai **tikslinei auditorijai**. Jis turi būti pritaikytas įvairaus amžiaus asmenims (vaikams, moksleiviams, suaugusiesiems) ir įvairioms interesų grupėms (mėgėjams, profesionalams).

Tačiau prieš įtraukiant objektą ar teritoriją į turizmo objektų grandinę, svarbu įvertinti jos tinkamumą pagal paprastą **kriterijų sistemą**.

Kriterijus	Paaškinimas
Saugumas	Pagrindinis ir prioritetinis potencialaus turizmo objekto vertinimo kriterijus – jo saugumas lankytojams. Šį reliatyvų kriterijų sunku įvertinti, nes jis labai priklauso nuo objekto lankytojų interesų, motyvacijos jį aplankyti, pačių lankytojų elgesio ir kitų veiksnių. Nesaugių objektų pavyzdžiai gali būti atviros arba lengvai pasiekiamos raketų šachtos, baigiantys sugriūti pastatai (arba demontuojami, siekiant panaudoti statybines medžiagas), surūdijusios metalinės konstrukcijos (bokštai) ir kiti statiniai, vietos, kuriose buvo ar vis dar tebėra laikomos žmonių sveikatai pavojingos cheminės medžiagos, nuo gyvenamųjų vietovių nutolę objektai, sunkiai pasiekiami gelbėjimo tarnyboms. Nesaugūs objektai ir teritorijos negali būti naudojami turizmo produktui kurti, jei jų pavojingumas nėra pašalintas. Kaip blogą praktiką galima paminėti geolobių talpyklų išdėstymą (žaidžiant lobio paieškos žaidimą „geocaching“) nesaugiose arba pavojingose vietose.
Prieinamumas	Svarbus kriterijus yra objekto prieinamumas jo gerai nepažįstantiems asmenims. Prieinamumą apibūdina lankytojų gebėjimas greitai ir lengvai rasti bei atpažinti ieškomą objektą. Neretai dalis potencialių karinio paveldo objektų yra ganėtinai sunkiai randami (bunkerių vietos, įtvirtinimai ir kt.) ir net nelengvai atpažįstami, nes jie išdėstyti didesniuose miško masyvuose, toliau nuo gyvenamųjų teritorijų ir svarbesnių kelių, arba prieigos keliai apaugę tankia augmenija. Tokie objektai paprastai nepažymėti turizmo žemėlapiuose arba juos sunku atpažinti gamtoje. Kita vertus, atitinkamos srities specialistai minėtus objektus atpažįsta aeronuotraukose, topografiniuose ir LIDAR žemėlapiuose pagal jiems būdingus kartografinius žymėjimus, konfiguracijas ir kitas ypatybes. Geriausi būdai gerinti objektų prieinamumą yra ženklai su nuorodomis kelių sankryžose, GPS koordinatės ir informaciniai stendai ir (arba) plakatai šalia objektų.
Fizinis prieinamumas	Apibūdina objekto pasiekiamumą pėsčiomis, dviračiu ir įvairiomis transporto priemonėmis (jis priklauso nuo tokių veiksnių kaip kelių kokybė, objektus pasiekti trukdančios kliūtys, ženklai, kad objektas yra privati nuosavybė, kelio ženklas „eismas draudžiamas“ taip pat objekto

	buvimas įmonės teritorijoje, dėl ko apsilankymas gali būti apsunkintas arba neįmanomas ir pan.). Kai kurios teritorijos vis dar tebėra užterštos – draudimas jose lankytis nurodomas atitinkamais įspėjimais. Tokie objektai negali būti naudojami turizmui. Kieno nuosavybė yra konkreti teritorija ar objektas galima sužinoti šiose interneto svetainėse: https://www.kadastrs.lv/graphical_data/show (Latvijoje), https://regia.lt/lt/ (Lietuvoje).
Istorinė reikšmė	Objektas yra susijęs su istoriniais įvykiais, kuriems teko svarbus vaidmuo atitinkamo krašto, regiono arba šalies (ar net kelių šalių) istorijoje. Objekto istorinė reikšmė taip pat gali būti susijusi su jo amžiumi, kilme, laikais, kuriuos konkretus objektas „išgyveno“, jo karine taktine ir strategine reikšme. Pavyzdžiui, Liepojos Karuostos karinė bazė buvo valdoma net penkių skirtingų valstybių, todėl šis objektas, atsižvelgiant į jo kilmę ir turinį, yra unikalus Europoje ir galbūt net visame pasaulyje. Panašios istorinės reikšmės objektas yra Daugpilio tvirtovė.
Unikalumas	Objekto unikalumas (ar tai vienintelis arba vienas iš retų tokio tipo objektų, išskirtinis dydžiu, savita forma, retai pasitaikantis pagal veiklos pobūdį) konkrečiame regione, šalyje, platesniame geografiniame regione, pasaulyje. Pavyzdžiui, pasaulyje tėra aštuoni Irbenės radioteleskopo analogai, todėl jis laikomas svarbiu elementu vertinant didesnio masto karinius kompleksus tiek Europoje, tiek pasaulyje. Panašiai, unikaliu objektu savo srityje galima laikyti Daugpilio šratų gamyklą.
Sutvarkymas	Objektas gali būti nesutvarkytas, iš dalies ar visiškai sutvarkytas: įrengtos nuorodos, sukurti takai, šienaujama žolė, pateikta informacija, prieinamos gido paslaugos, sukurta ekspozicija arba prieinama įvairi informacinė ir kita medžiaga ir t. t. Sutvarkytam objektui svarbi jo infrastruktūros priežiūra ir ilgalaikis palaikymas. Tai, kad objektas nepakankamai sutvarkytas, ne visada vertinama neigiamai – kartais tiesiog surasti ir pasiekti objektą gali būti tam tikras nuotykis ir nauja patirtis.
Vietiniai gidai	Svarbu, kad konkrečioje teritorijoje (pavyzdžiui, Mangalsaloje, Daugavgrīvos tvirtovėje, <i>Tomes</i> miškuose, <i>Stompaku</i> pelkėje ir kt.) būtų prieinami gidai, kurie galėtų su ja supažindinti ir pateikti turiningą bei kokybišką informaciją (tokią kaip istorija, ankstesnis naudojimas, įdomūs įvykiai, objekto tolimesnės plėtros perspektyvos). Gidas taip pat yra asmuo, kuris pagal savo galimybes ir kompetenciją gali užtikrinti objekto lankytojų saugumą, sulaikydamas juos nuo potencialiai pavojingų vietų ir objektų bei nukreipdamas į konkrečius maršrutus.
Kraštovaizdis / tvarkingumas	Svarbu, kad objektas turėtų kraštovaizdžio vertę, būtų prižiūrėtas, tvarkingas ir gerai įsilietų į aplinką. Dažnai karinio paveldo objektai gali bloginti kraštovaizdį (gamtos ar urbanistinį). Visgi net ir tokiam pramoniniam kraštovaizdžiui būdingas tam tikras žavesys ir kartais trūkumus galima paversti privalumais. Šiuo atveju svarbu užtikrinti lankytojų saugumą (objekte neturėtų būti pavojingų pastatų, duobių, šachtų, armatūros strypų, spygliuotų vielų, stiklo duženų, kurie gali kelti

	pavojų lankytojų sveikatai ir gyvybei arba jų turtui, pavyzdžiui, dviračių padangoms ir t. t.).
Informacijos prieinamumas	Informacija apie objektą (istorinė, šiuolaikinė, apie jo buvusį naudojimą) turėtų būti prieinama viešojoje erdvėje. Paprastai kariniai objektai visais laikais būdavo itin slaptos vietos, todėl informacijos apie kai kuriuos iš jų nelengva rasti iki šios dienos. Yra atvejų, kai liudytojai vis dar nenori dalintis turimomis žiniomis, pavyzdžiui, apie slaptus sovietų karinius objektus. Dar sunkiau kartais yra rasti tinkamos fotografuotos medžiagos atitinkama tema. Taigi svarbu, kad būtų sukurta bendra interneto svetainė, apimanti didesnę regioną, šalį ar šalių grupę (Baltijos šalis) (https://militaryheritagetourism.info), kurioje būtų galima rasti kokybiškos informacijos tiek apie konkrečius objektus ir įvykius, tiek ir laiko liniją apie istorinių įvykių eigą platesniu mastu.

4.2. Praktiniai pavyzdžiai Latvijoje, Estijoje ir Lietuvoje

MUZIEJAI IR KOLEKCIJOS

Muziejai ir kolekcijos yra saugyklos, kuriose surinkti regionui arba platesnei teritorijai būdingi teminiai eksponatai.

Muziejai ir privačios kolekcijos gali būti tos vietos, kuriose galima:

- ❖ ieškoti reikalingos informacijos;
- ❖ gauti dokumentų, nuotraukų, žemėlapių ir kitų šaltinių kopijas, kurios gali būti naudojamos kuriant karinio paveldo turizmo produktą;
- ❖ specialistus ir mėgėjus įtraukti į tolesnę tyrimo veiklą;
- ❖ pasamdyti gidus esamiems arba potencialiems turizmo produktams;
- ❖ dalyvauti organizuojamuose teminiuose renginiuose ir įvairių istorinių įvykių rekonstrukcijose;
- ❖ surengti puikias vietinės istorijos pamokas jaunajai kartai.

Uolainės istorijos ir meno muziejus

[Uolainės istorijos ir meno muziejus](#)



Pirmojo pasaulinio karo metu Uolainės apylinkėse vyko mūšiai tarp Rusijos ir Vokietijos imperijų kariuomenių. Pelkėtoje teritorijoje kovoti buvo sunku abiem pusėms. Muziejuje įrengta ekspozicija, skirta šiai temai, o 2018 m. sudarytas Pirmojo pasaulinio karo pažintinis maršrutas su žemine (0,2 km į šiaurę nuo muziejaus), kuris supažindina su būdingomis to laiko gyvenimo sąlygomis. Maršrutą galima išbandyti bet kuriuo metu, tačiau požeminės slėptuvės raktus galima gauti tik muziejaus darbo valandomis. Nuotraukoje: Pirmojo pasaulinio karo laikų slėptuvė.

Saremos karo muziejus

[Saremos karo muziejus](#)



Muziejus veikia Saremos saloje, į pietus nuo Orisarės miesto. Šis privatus muziejus, skirtas XX a. karinei istorijai, buvo įkurtas 2007 m. ir jame yra apie 12 000 eksponatų. Patalpose galima apžiūrėti ginklus ir karių asmeninę įrangą, o lauke – karinę techniką. Muziejus rengia teminius žygius, istorinių įvykių rekonstrukcijas. Vienas įspūdingiausių eksponatų – šarvuoto traukinio kulkosvaidžio vagonas. Nuotraukoje: sovietų armijos prožektorius, skirtas sienos apsaugai naktį.

Šaltojo karo muziejus Žemaitijoje

Šaltojo karo ekspozicija



Muziejus įrengtas buvusiam sovietų armijos balistinių raketų paleidimo komplekse ir yra vienintelis tokio pobūdžio objektas Europoje. Komplexo statyba buvo baigta 1962 m.. Jis įsikūręs dideliame miško masyve, rytiniame Platelių ežero krante. Čia buvo dislokuotos keturios vidutinio nuotolio balistinės raketos SS-4 „Sandal“, turinčios 2 megatonų galingumo termobranduolines galvutes, kurios buvo nukreiptos į Vakarų Europos šalis. Po to, kai 1978 m. JAV žvalgyba atskleidė bazės buvimo vietą, ji buvo uždaryta, o ginkluotė – išgabenta. 2012 m. po rekonstrukcijos čia buvo atidaryta muziejaus ekspozicija. Objektą prižiūri Žemaitijos nacionalinio parko administracija. Nuotraukoje: įėjimo vartai į Šaltojo karo muziejaus teritoriją.



Įvairių karinių objektų, pavyzdžiui, raketų paleidimo šachtos scheminiai pjūviai leidžia geriau suprasti jų struktūrą, skirtingų dalių funkcijas ir mastą. Tokios vizualizacijos – tiek viso komplekso, tiek atskirų jo dalių – padeda geriau suvokti ir aiškinti karinę istoriją.

Šis vaizdas sukurtas naudojant „ChatGPT“ ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

ĪTVIRTINIMAI

Ītvirtinimai – pakranču gynybinės baterijos, tvirtovės (fortai), bunkeriai ir kitų rūšių gynybai ar puolimai skirti statiniai, dažniausiai pastatyti taip, kad juos būtų sunku sunaikinti. Taigi ĩtvirtinimų negalima apžiūrėti muziejuose, o tik originaliose jų buvimo vietose. Pakrantės gynybinės baterijos Baltijos šalyse buvo statomos pajūryje arba salose (Estijoje) bei Kuršių Nerijoje (Lietuvoje), siekiant apsaugoti ne tik pakrantę, bet ir jūrų sąsiaurius bei uostų akvatorijas. Paprastai ĩtvirtinimai yra dideli kompleksai, kuriems (ar atskiroms jų dalims) atstatyti reikia didelių investicijų. Kita vertus, tokios vietos visame pasaulyje dažnai tampa populiariais turizmo ir pažinimo objektais.

Ventspilio 46-osios pakranču apsaugos baterijos ugnies koregavimo bokštas

[Ventspilio 46-osios pakranču apsaugos baterijos ugnies koregavimo bokštas](#)



Šis bokštas yra Ventspilyje, į pietus nuo Pajūrio parko. Tai vienintelė Latvijoje tokios geros būklės Antrojo pasaulinio karo pakranču apsaugos baterija su keturiomis patrankų pozicijomis. Objektas atspindi sovietų karinės koncepcijos raidą nuo 1939 m. iki sovietų kariuomenės išvedimo 1994 m. Ugnies koregavimo bokštas buvo atnaujintas 2021 m., įgyvendinant karinio paveldo atkūrimo projektą, ir dabar naudojamas kaip apžvalgos bokštas. Šalia pastatyti informaciniai stendai, nutiesta nauja gatvė bei suformuota erdvi automobilių stovėjimo aikštelė su išėjimu prie jūros. Bokštą galima aplankyti nuo gegužės 1 d. iki spalio 31 d. (9.00–20.00 val.). Nuotraukoje: atnaujinto bokšto vaizdas.

Osmusarės pakranču apsaugos baterijos kompleksas

[Baterija Osmusarės saloje \(pietinėje dalyje\) su 180 mm pabūklų](#)



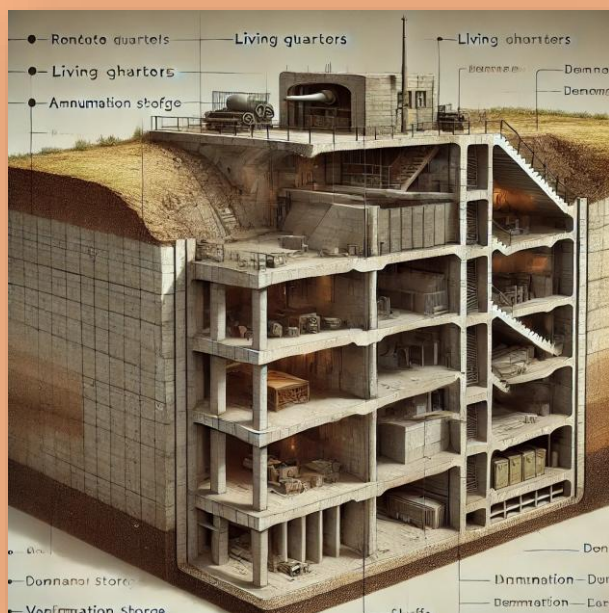
Osmusarės sala yra Suomijos jūros įlankoje, 7,5 km nuo Estijos vakarinės pakrantės. Visą salos teritoriją aneksavo sovietų kariuomenė, o vietiniai gyventojai buvo priversti ją palikti. 1940 m. čia buvo pastatytos dvi pakrantės apsaugos baterijos su dviem dvivamzdžiais 180 mm kalibro pabūklais ir ugnies koregavimo bokštu. Baterijų elementų ir bokšto vietos yra aptvertos lankytojų saugumui užtikrinti, taip pat įrengtas informacinis stendas. Nuotraukoje: informacinė lenta prie pakrantės apsaugos baterijos Osmusarėje.

IX fortas Kaune

[Kauno IX forto muziejus](#)



Iki 1890 m. Rusijos imperija sukūrė įtvirtinimų sistemą Kauno mieste ir jo apylinkėse. Ją sudarė 8 fortai ir 9 artilerijos baterijos. IX forto statyba prasidėjo 1902 m., o baigta buvo prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą. 1924 m. fortas tapo Kauno kalėjimo filialu. Sovietų Sąjungos laikotarpiu čia veikė NKVD kalėjimas, kuris buvo naudojamas kaip tranzitinis punktas asmenims, tremiamiems į GULAG'o lagerius. Vokiečių okupacijos ir holokausto metu forte buvo vykdomos mirties bausmės. Šiandien čia įkurtas istorijos muziejus, o fortas yra populiari pasivaikščiojimų vieta. Objektą prižiūri Kauno miesto savivaldybė. Nuotraukoje: patalpos IX forto požemiuose.



Norint geriau suprasti įvairių karinių objektų išdėstymą ir jų struktūrą (neretai dalis statinių yra po žeme ir nematomi), labai naudingi scheminiai brėžiniai, kuriuose pateikti statinių pjūviai bei nurodytos atskirų dalių ar elementų funkcijos.

Šis vaizdas sukurtas naudojant „ChatGPT“ ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

KARINĖ ĮRANGA

Lankytojams svarbu, kad be muziejų ir kolekcijų ekspozicijų stenduose išdėstytų eksponatų būtų prieinami ir tokio tipo objektai, kurie padėtų atkurti su konkrečiu istoriniu laikotarpiu susijusius įvykius ir pojūčius. Karinė įranga – tai tinkama priemonė šiam tikslui įgyvendinti. Pavyzdžiui, naudojantis sovietų armijos automobiliais galima važinėti po įdomiausius regiono lankytinus objektus.

Dundagos apylinkėse saugoma sovietų armijos automobilių kolekcija ir organizuojamos išvykos

[Sovietų armijos automobilių kolekcija Dundagoje](#)



Svečių namų „Pūpoli“ šeimininkas Edgaras Kārklevalkis jau daugiau nei 18 metų renka sovietų armijos krovinių automobilių kolekciją. Naudodamas savo kolekcijos eksponatus – sunkvežimį GAZ-66 (kuriuo gali važiuoti iki 24 žmonių) ir visureigį UAZ-3151 (talpinantį iki 6 žmonių) – jis organizuoja ir veda pažintines išvykas po Dundagos bei Ancės apylinkes – čia miškuose dar galima rasti nuo sovietų armijos laikų išlikusius tankų kelius ir kitus objektus. Šiuo metu tai yra vienintelis tokio pobūdžio pasiūlymas Baltijos šalyse. Nuotraukoje: turistų grupė vyksta į pažintinę išvyką sunkvežimiu GAZ-66.

Spithami radarų stotis

[Spithami radarų stotis](#)



Šis objektas yra Vakarų Estijoje, prie Suomijos įlankos. Stoties statybą sovietų kariuomenė pradėjo 1958 m., buvo pastatytos kareivinės, techniniai pastatai ir valgykla. Radarų stoties dyzelino generatorius tiekė elektros energiją netoliese įsikūrusiems kaimams. Iki šių dienų išliko radarų reikmėms suformuoti kalneliai, komandinis centras, techniniai bunkeriai, garažas, keli gelžbetoniniai įtvirtinimai, pastatų griuvėsiai ir valgykla. Įgyvendinant projektą, prie objekto buvo įrengta nuoroda, apsauginiai turėklai, poilsio zona ir turistinis informacijos stendas. Nuotraukoje: informacinis stendas radarų stoties teritorijoje.

Minų paieškos laivas muziejus M52 „Sūduvis“

Minų paieškos laivas muziejus M52 „Sūduvis“



Laivą Lietuvai padovanojo Vokietija, kurios jūrų pajėgos jį naudojo nuo 1958 metų. 1978–1979 metais laivas buvo modernizuotas ir pertvarkytas iš minų tralerio į minų paieškos laivą. Lietuvoje laivas buvo pervadintas į M52 „Sūduvis“. Nuo 1999 metų, dar 22 metus, laivo įgula tarnavo Lietuvos jūrų pajėgose, dalyvavo tarptautinėse ir nacionalinėse pratybose bei operacijose. 2021 metais laivas baigė tarnybą Lietuvos karinių jūrų pajėgų flotilėje ir buvo perduotas Lietuvos jūrų muziejui. Laivas M52 „Sūduvis“, kurio autentišką įrangą pavyko išsaugoti, buvo pertvarkytas į muziejų, skirtą įvairioms edukacinėms veikloms. Dabar jis laisvai prieinamas visuomenei. Nuotraukoje: laivas M52 „Sūduvis“.



Dažnai kariniai objektai ar jų kompleksai yra pradingę, sunaikinti arba išlikę tik atskiri jų elementai. Kadangi tokie objektai XX amžiuje dažnai buvo slapti, neišliko ir istorinių jų nuotraukų. Norint geriau suvokti, pavyzdžiui, radarų stoties išvaizdą ir mastą, gali būti pravartūs ir eskizai ar paveikslai, nupiešti pagal turimą informaciją apie konkretų objektą.

Šis paveikslas sukurtas naudojant GEMINI vaizdų generatorių ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

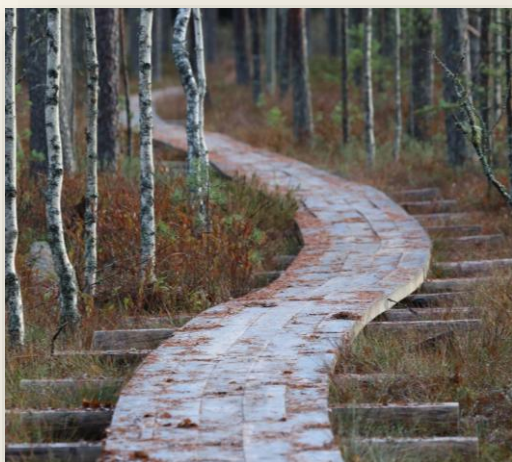
PAŽINTINIAI TAKAI

Autentiškoje aplinkoje sukurti pažintiniai takai yra puikus karinio paveldo pažinimo būdas, nes:

- ❖ paprastai jie įrengiami tikrose kovų ar kitų istorinių įvykių vietose;
- ❖ padeda geriau suvokti ir suprasti įvykių eigą bei patirti konkrečias gamtos sąlygas (pelkėje, miške, jūros pakrantėje, uolų pakraščiuose ir kt.);
- ❖ paprastai juose įrengiami informaciniai stendai, nuorodos, vietos poilsiui bei tinkamas paviršius;
- ❖ pažintiniai takai prižiūrimi ir reklamuojami;
- ❖ takų apylinkėse savo paslaugas neretai siūlo vietiniai gidai, pasakotojai;
- ❖ aktyvų poilsį gamtoje galima derinti su istorijos pažinimu.

Stompakų pelkės pažintinis takas

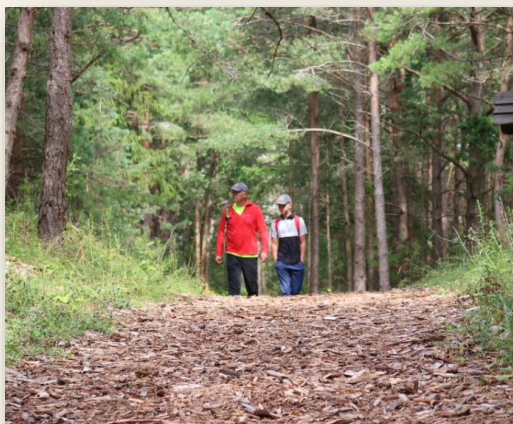
[Nacionalinis partizanų štabas Stompakų pelkės gamtos rezervate](#)



Net 1,5 km ilgio Stompakų pelkės pažintinis takas supažindina su pelkės salose įsikūrusia nacionaline partizanų stovyklaviete – čia 1945 m. buvo įkurta viena didžiausių nacionalinių partizanų gyvenviečių Baltijos šalyse. Joje gyveno apie 350–360 žmonių, kurie reguliariai rengdavo išpuolius prieš sovietų okupacinio režimo kariuomenę ir jos rėmėjus. Taką puošia turizmo informaciniai stendai, čia įrengtos automobilių stovėjimo aikštelės, poilsio vietos ir kt. Pelkės salose atstatyta dalis medinių pastatų. Nuotraukoje: pėsčiųjų tiltas, vingiuojantis per pelkėtą miško ruožą.

Pangos karinis takas Saremos saloje

[Karinis takas Pangoje](#)



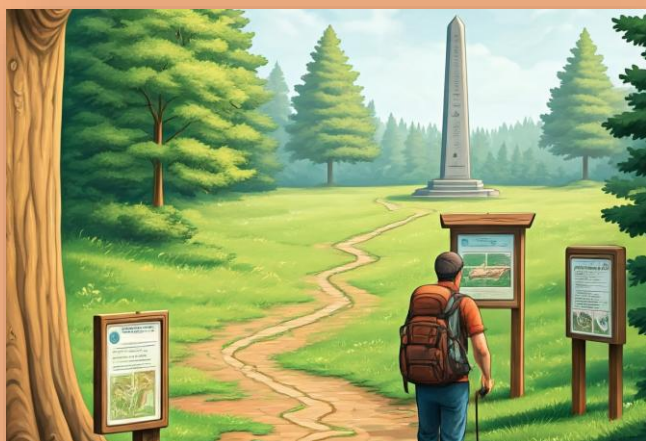
Apie 1,5 km ilgio Pangos karinis takas driekiasi netoli aukščiausių Saremos salos uolų. Jis vingiuoja tarp pakrantės gynybinių įtvirtinimų, artilerijos pozicijų, raketų paleidimo aikštelės, amunicijos sąvartyno ir kitų objektų bei padeda susipažinti su Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų laikotarpio įvykiais. Tako pakraščiuose įrengti informaciniai stendai, paviršius grįstas mulčiavimo medžiaga. Tai puikus pavyzdys, kaip galima nuostabų gamtos objektą – Pangos uolas – galima suderinti su karinio paveldo pažinimu. Nuotraukoje: dalis tako, padengta mulčiavimo medžiaga, išlieka sausa net ir drėgnu oru.

Pažintinis takas Dievo Krėslo miške su bunkeriu ir paminklais

Pažintinis takas Dievo Krėslo miške su bunkeriu ir paminklais



1948 m. vadinamajame Dievo Krėslo miške (Telšių rajone) veikė Šatrijos rinktinės Žarėnų partizanų kuopa. 1949 m. gegužės 21 d., per sovietų Valstybės saugumo komiteto operaciją, buvo atrasta partizanų stovykla su 11 partizanų ir įvyko kruvinas, 10 valandų trukęs mūšis, kurio metu 7 partizanai žuvo. Šiandien Dievo Krėslo miške galima rasti apie 5 km ilgio žymėtą maršrutą, kuriame stovi kryžius, žymintis mūšio ir partizanų žūties vietą, rekonstruotas bunkeris ir kiti istoriniai paminklai. Nuotraukoje: atnaujintas nacionalinių partizanų bunkeris Dievo Krėslo miške.



Įrengiant gamtos takus, svarbu juose sukurti bent minimalią infrastruktūrą – nuorodas, žymėjimus ir informacinius stendus arba ženklus prie lankytinų objektų, taip pat pateikti informaciją apie prieinamas gidų paslaugas.

Šis paveikslas sukurtas naudojant GEMINI vaizdų generatorių ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

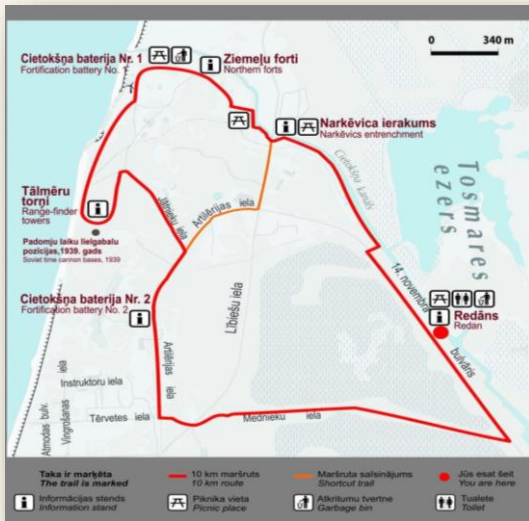
TURISTINIAI MARŠRUTAI

Jau sukurti, parengti teminiai karinio paveldo turistiniai maršrutai, kurie yra aprašyti ir gali būti atsisiunčiami kaip GPX formato failai:

- ❖ padeda orientuotis;
- ❖ palengvina kelionę ir leidžia lengviau įsisavinti informaciją;
- ❖ paprastai yra geriausia rekomendacija nuosekliai ir logiškai tyrinėti gamtos bei kultūros objektus.

Laisvės takas

[Laisvės takas \(maršrutas Karuostoje\)](#)



Šis 9 km ilgio žygio maršrutas suformuotas 2019 metais Liepojas Karuostos rajone. Jis supažindina su Liepojas gynybinių įtvirtinimų istorija ir Laisvės kovomis 1919 metais. Maršruto dangą sudaro asfaltas, žvyras, žemė ir smėlėti miško takai. Einant žiediniu maršrutu galima susipažinti su tokiais svarbiais Karuostos objektais kaip Redanu, Tvirtovės kanalu, Narkėvico įtvirtinimu, Šiaurės fortai, tvirtovės 1 ir 2 baterijomis, toliašaudžiais bokštais, sovietinės armijos artilerijos pozicijomis bei gamtos įvairove ir įvairiais biotopais, pvz., pelkėmis Tosmarės ežero pakrantėje. Paslaugas siūlo vietiniai gidai, įrengtos poilsio vietos, turizmo informacijos punktai, tualetai ir šiukšlių dėžės. Maršrutą prižiūri Karuostos gelbėjimo asociacija.

Latvijos–Estijos tarpvalstybinis maršrutas

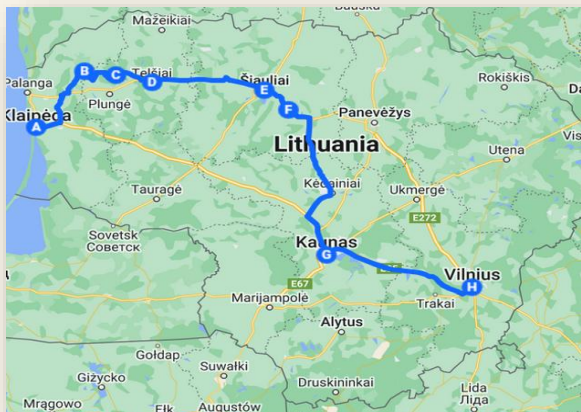
[Didysis pasienio karinio paveldo maršrutas Latvijoje ir Estijoje: 100 metų nepriklausomybės](#)



Turizmo maršrutas sukurtas įgyvendinant Karinio paveldo projektą. Tai 13 dienų ilgas automobilių turizmo maršrutas, vedantis per įvairius dviejų šalių regionus, įskaitant ir pakrantę (vadinamąją „geležinės uždangos“ vakarinę sieną) bei Estijos salas, kuriose aptinkamas gausus įvairių istorinių laikotarpių karinis paveldas. Maršrutas suskirstytas dienomis, pateikti objektų aprašymai, nurodytos paslaugų teikimo (nakvynės, maitinimo) vietos. Yra prieinamas maršruto failas GPX formatu, kuris padės orientuotis vietovėje.

Karinio paveldo maršrutas Sovietinės Lietuvos paveikslas

[Sovietinės Lietuvos paveikslas](#)



Šis maršrutas, sudarytas kaip penkių dienų kelionė, leidžia susipažinti ir suprasti sovietų okupacijos mastą bei jo pasekmes Lietuvos istorijai, taip pat atskleidžia lietuvių tautos gebėjimą išsaugoti savo tapatybę ir kovoti už nepriklausomybę. Keliaujant šiuo maršrutu galima aplankyti su sovietų paliktu paveldu susijusius objektus. Maršrutas suskirstytas dienomis, pateikti karinio paveldo objektų aprašymai, nurodytos nakvynės, maitinimo vietos.

BUNKERIAI

Dažnai šiuose objektuose organizuojamos ekskursijos, siūlomos nakvynės ir kitos paslaugos, kurios padeda geriau suprasti gyvenimą bunkeryje.

Slaptas sovietų bunkeris Lygatnėje

[*Slaptas sovietų bunkeris Lygatnėje*](#)



Vienintelis visiškai išsaugotas tokio pobūdžio objektas Baltijos šalyse, o gal ir didesnėje teritorijoje. Šis vienas slapčiausių sovietų laikų objektų buvo pastatytas kaip Latvijos TSR vyriausybės ir Latvijos TSR komunistų partijos vadovybės bunkeris, kuriame branduolinio karo grėsmės atveju galėjo pasislėpti iki 250 žmonių. Šiandien bunkeris visiškai pritaikytas turistams (galima lankytis tik su gidu). Lankytojams siūloma apie valandos trukmės ekskursija latvių arba užsienio kalbomis. Norintys gali papietauti sovietinio stiliaus valgykloje. Nuotraukoje: lankytojai ekskursijos metu.

Ennuksmāe miško brolių bunkeris

[*Ennuksmāe bunkerio vieta*](#)



Šis į pietus nuo Vylandės esantis objektas buvo didžiausias istorijoje Estijos miško brolių bunkeris, kurį pastatė broliai Janas ir Evaldas Soviai, pabėgę nuo sovietų okupacinės kariuomenės 1944 metais. 1945 metų vasario 21 d. NKVD pajėgos užpuolė bunkerį. Per šešias valandas trukusią kovą žuvo šeši miško broliai ir du užpuolikai, penki miško broliai buvo paimti į nelaisvę, o bunkeris buvo padegtas. 2010 metais atstatytą bunkerį nuniokojo gaisras, o 2020 metais jis buvo atnaujintas. Bunkeris atviras visus metus, 24 valandas per parą. Jį galima aplankyti ir nakvoti be išankstinės registracijos. Nuotraukoje: atnaujinta bunkerio erdvė.

Minaičių bunkeris-muziejus

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio memorialas Minaičiuose (Minaičių bunkeris-muziejus)



1948 m. Lietuvos partizanai įsikūrė juos rėmusių žmonių vienkiemyje Minaičių kaime (Radviliškio rajone). Po klėtimi jie iškasė nedidelį bunkerį. 1949 m. vasario 16 d. šiame vienkiemyje įvyko Lietuvos partizanų vadų suvažiavimas, jo metu buvo parengta ir paskelbta Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaracija, kurios pagrindinis tikslas buvo parlamentinės Lietuvos Respublikos atkūrimas. Bunkeris buvo naudojamas ir vėliau, kol 1953 m. sugriuvo. 2010 m. pradėti bunkerio ir klėties atstatymo darbai. Prie šių objektų pastatytas paminklas. Dabar klėtyje atkurtas autentiškas partizanų bunkeris su ekspozicija. Nuotraukoje: Minaičių kaimo klėtis ir bunkeris-muziejus.

MŪŠIŲ IR KOVŲ VIETOS

Neretai mūšių vietose nebėra jokių išlikusių kovų pėdsakų, o apie jas liudija tik pasakojimai ir istoriniai žemėlapiai. Ypač tai pasakytina, jei šiandien teritorija naudojama žemės ūkio reikmėms, yra užstatyta ar kitaip pertvarkyta. Tačiau kai kuriose miškingose vietovėse ir sunkiau ūkinėms reikmėms pritaikomose vietose yra išlikusių tam tikrų pėdsakų – apkasai, sandėlių, kareivinių ir kitų pastatų vietos, kurios dabar matomos kaip duobės ar zigzago formos įtvirtinimai. Ypač gerą bendrą vaizdą apie dabartinę padėtį šiandien suteikia LIDAR, t. y., lazeriu nuskaitytas aerofotografinis žemės paviršiaus modelis arba vadinamieji LIDAR žemėlapiai.

Kalėdų mūšio memorialinis parkas ir muziejus

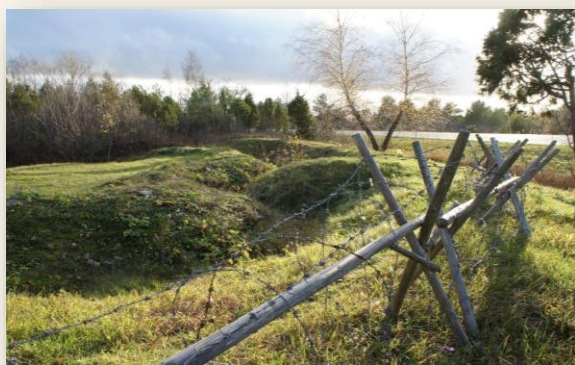
[*Kalėdų mūšio muziejus ir ekspozicija po atviru dangumi*](#)



Didelė miškais ir pelkėmis apaugusi teritorija Tyrelių lygumoje, kurioje Pirmojo pasaulinio karo metu vyko kovos tarp latvių šaulių ir Vokietijos armijos dalinių. Čia įrengtos atminimo vietos ir teminis žygio maršrutas. Lankytojai gali pamatyti bombų kraterius ir atkurtą vokiečių įtvirtinimų liniją su apkasais. „Mangaļu“ sodyboje veikia muziejus su vidaus ir lauko ekspozicijomis, kuriose eksponuojama karinė technika. Muziejaus darbuotojai organizuoja teminius edukacinius renginius ir šaulių kovų rekonstrukcijas. Siekdama išsaugoti šį paveldą, Latvija įsteigė saugomą kultūrinio ir istorinio paveldo teritoriją – Kalėdų mūšio memorialinį parką, kuris yra didžiausias tokio tipo objektas Baltijos šalyse. Parko teritorijoje galima aplankyti abiejų kariavusių pusių karių kapines, atkurtą latvių šaulių slėptuvę, apkasus ir lauko ligoninės vaistų sandėlį. Nuotraukoje: ekspozicija po atviru dangumi prie „Mangaļu“ sodybos.

Pirmojo pasaulinio karo apkasai Mažajame sąsiauryje

[*Pirmojo pasaulinio karo apkasai Mažajame sąsiauryje*](#)



Pirmojo pasaulinio karo metu, 1915–1917 m., iškasti zigzago formos apkasai yra matomi prie kelio (Nr. 10), kuris per Muhų salą veda į Saremos salą. Tai – dalis didesnės gynybinės sistemos, sukurtos siekiant apsaugoti nuo Vokietijos kariuomenės puolimų per abu pasaulinius karus. Šalia apkasų įrengta improvizuota spygliuotos vielos tvora ir pastatytas turistinės informacijos stendas. Nuotraukoje: apkasų fragmentas prie kelio.

Radviliškio vėjo malūnas

Radviliškio vėjo malūnas



Radviliškio vėjo malūnas buvo pastatytas XIX a. pabaigoje. Pasakojama, kad 1919 m. lapkričio 22 d. prie malūno vyko garsusis Lietuvos savanorių armijos mūšis su bermontininkais (Radviliškio kautynės). Po to, kai bermontininkai okupavo Radviliškį, Lietuvos nepriklausomybė atsidūrė pavojuje. Mūšyje žuvo apie 30 Lietuvos karių, tačiau jis baigėsi lietuvių pergale. Radviliškio vėjo malūnas tapo šio mūšio simboliu. Prie malūno ne kartą vyko istorinės šio mūšio rekonstrukcijos – 2010 ir 2014 m. kautynės atkūrė Lietuvos, Estijos, Latvijos ir Lenkijos karinės istorijos klubų rekonstruktoriai. Nuotraukose: Radviliškio vėjo malūnas (viršuje), Radviliškio kautynės vaizduojančio paveikslo fragmentas.



Istorinių įvykių vizualizacijai turėtų būti naudojamos arba išlikusios istorinės nuotraukos, jei jos yra prieinamos, arba menininkų sukurtos vizualizacijos, kurios kuo tiksliau atspindi istorinių įvykių eigą. Tai padeda žiūrovui geriau suvokti įvykius autentiškoje aplinkoje.

Šis paveikslas sukurtas naudojant GEMINI vaizdų generatorių ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

KARINIAI MIESTELIAI

Baltijos šalyse yra kelios vietos, kuriose sovietmečiu buvo įkurti kariniai miesteliai – uždarnos teritorijos, į kurias buvo draudžiama patekti civiliams ir net kai kuriems kariškiams. Tokių miestelių pavyzdžiai gali būti Paldiskis, Hara, Mežgarciemas, Zeltiniai, Liepojos Karuostos rajonas, Skrundos radarų miestas, Marciena, Plokštinė Žemaitijos nacionaliniame parke ir kitos vietos. Daugelyje šių teritorijų iki šių dienų išliko karinis paveldas, kuris dabar pritaikytas turizmui.

Sovietų karinis miestas Mežgarciemas

[Sovietų karinis miestas Mežgarciemas](#)



Sovietmečiu Mežgarciemas nebuvo pažymėtas žemėlapiuose, nes čia buvo karinis miestas su priešlėktuvinės gynybos baze. Miestelyje vis dar aptinkami karinės bazės angariai ir pastatų griuvėsiai, tačiau likusi teritorijos dalis šiuo metu yra vystoma. Kaip istorinis liudijimas išliko kariniame mieste buvusios betoninės statulos, kurios dabar pastatytos ant specialiai paruoštų betoninių pamatų. Vykdomas karinio paveldo išsaugojimo projektas buvo sukurti įėjimo vartai bei įrengti informaciniai standai. Lankytojams siūlomos gido paslaugos. Nuotraukoje: išlikusios sovietų armijos statulos pakelėje.

Haros uostas – istorinė Haros povandeninių laivų bazė

[Haros uostas – istorinė Haros povandeninių laivų bazė](#)



Haros uostas yra šiaurės Estijoje, Lahemos nacionalinio parko teritorijoje. Prie Haros salos dar Rusijos imperijos laikais buvo įrengtas pasienio apsaugos forpostas. Vėliau, Estijos nepriklausomybės metais, jį naudojo Estijos kariuomenė, o okupacijos laikotarpiu perėmė sovietų armija. Čia buvo pastatytas karinis uostas, kuriame, naudojant specialią įrangą, buvo atliekama laivų ir povandeninių laivų demagnetizacija, kad jų korpusai atstumtų magnetines minas. Tuo metu Haros uostas ir jo apylinkės buvo uždara teritorija, į kurią buvo draudžiama patekti civiliams. Šiandien uoste veikia lankytojų centras, galima susipažinti su vietovės istorija ir apžiūrėti apylinkes. 2024 m. dalis molo įgriuvo. Nuotraukoje: Haros uostas ir Haros sala.

Plokštinės karinis miestas

Karinis miestelis Plokštinėje



Nuo 1962 iki 1978 metų Plokštinės (Plungės rajone) miškuose buvo pastatytas ir veikė vienas pirmųjų požeminių balistinių raketų paleidimo kompleksų Sovietų Sąjungoje. Pusės kilometro atstumu nuo raketų paleidimo bazės buvo įkurtas jos priežiūrai skirtas karinis miestelis su apie 30 skirtingų pastatų: kareivinėmis, karininkų štabu, valgykla ir kitais objektais. Sovietų kariuomenei palikus kompleksą, čia buvo įkurta pionierių poilsio stovykla „Žuvėdra“. Nuo 1993 metų šį objektą prižiūri Žemaitijos nacionalinio parko direkcija. Dauguma pastatų buvo nugriauti dėl avarinės būklės. Šiuo metu teritorijoje yra išlikę apie 10 pastatų, kuriuos gali apžiūrėti lankytojai. Įrengti informaciniai stendai, vyksta ekskursijos su gidu. Nuotraukoje: pagrindiniai vartai Plokštinės kariniame miestelyje



Norint geriau suprasti karinių miestelių ar kompleksų teritorijose esančių įvairių objektų erdvinį išdėstymą ir bendrą vaizdą naudingi piešiniai ar eskizai, nes istorinių nuotraukų, ypač padarytų iš paukščio skrydžio, apie šiuos, kažkada buvusius slaptus objektus, tikriausiai nėra išlikusių. Palyginimui gali būti naudingos šiuolaikinės nuotraukos, padarytos naudojant droną.

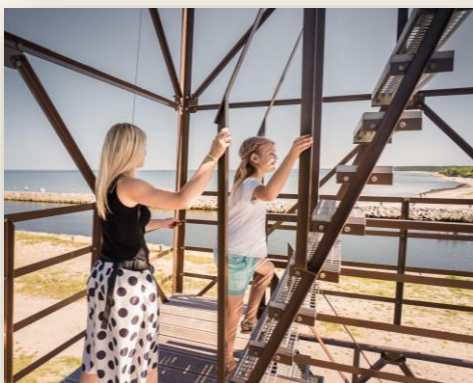
Šis paveikslas sukurtas naudojant GEMINI vaizdų generatorių ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

INFRASTRUKTŪRA

Karinė infrastruktūra apima labai įvairius objektus, pradedant oro uostais, geležinkelio mazgais, įvairiais inžineriniais statiniais, pastatais, pastatų kompleksais, gamyklomis ir baigiant atskirais nedideliais konstrukciniais elementais, tokiais kaip sienos apsaugos bokštai, užtvaros ir kt.

Sovietų sienos apsaugos bokštas Paviluoste

[Sovietų sienos apsaugos bokštas – apžvalgos bokštas Paviluoste](#)



Buvęs sovietų armijos sienos apsaugos ir apžvalgos bokštas, kuris buvo naudojamas iki XX a. devintojo dešimtmečio, buvo atstatytas ir tapo apžvalgos vieta, iš kurios matomas Paviluostas, miestelio uostas, jūra (galima stebėti paukščius) ir aplinkinė teritorija. Jį galima aplankyti šviesiu paros metu ir tris sezonus per metus (išskyrus žiemą). Nors tokių bokštų sienos apsaugos zonose buvo daug, iki šių dienų išliko vos keletas. Nuotraukoje: atnaujintas bokštas ir vaizdas į miestelio uostą.

Naisaro sala

[Naisaro sala](#)



Naisaro sala sovietmečiu buvo vienas slapčiausių sovietų karinių objektų, nes čia veikė jūrinių minų gamykla ir sandėlis. Salą išraizgė apie 40 km ilgio siaurojo geležinkelio tinklas, iš kurio dabar atstatytas 2,4 km ilgio geležinkelio ruožas. Saloje įkurtas muziejus, sukurti teminiai žygių maršrutai, vienas iš jų – kariuomenės tema. Sezono metu iš Talino Naisaro salą galima pasiekti laivu. Nuotraukoje: deaktyvuotos jūrų minos.

Pakrantės apsaugos baterija „Memel-Nord“

[Pakrantės apsaugos baterija „Memel-Nord“](#)



Pakrantės apsaugos baterija „Memel-Nord“ buvo neatskiriama Vokietijos karinių jūrų pajėgų pakrantės apsaugos sistemos dalis, pastatyta 1939 metais. Po Klaipėdos apskrities prijungimo prie Vokietijos, mieste ir jo apylinkėse buvo pradėti įtvirtinimų statybos darbai. Baterija buvo statoma dviem etapais ir turėjo apsaugoti nuo atakų iš oro ir iš jūros. Šiuo metu viename iš artilerijos blokų įrengta ekspozicija, pasakojanti apie Klaipėdą Antrojo pasaulinio karo metais. Galima pasinaudoti vietinio gido paslaugomis. Nuotraukoje: pakrantės apsaugos baterijos „Memel-Nord“ pabūklų pozicijos prie jūros kranto.



Daugelis infrastruktūros objektų arba neišliko, arba išliko tik iš dalies ir (arba) šiais laikais buvo pertvarkyti. Rengiant informaciją apie juos (informaciniuose stenduose, aprašymuose, gidų pasakojimuose) verta naudoti istorines nuotraukas, o jei tokių nėra – piešinius, vaizduojančius, kaip atrodė minėti infrastruktūros elementai.

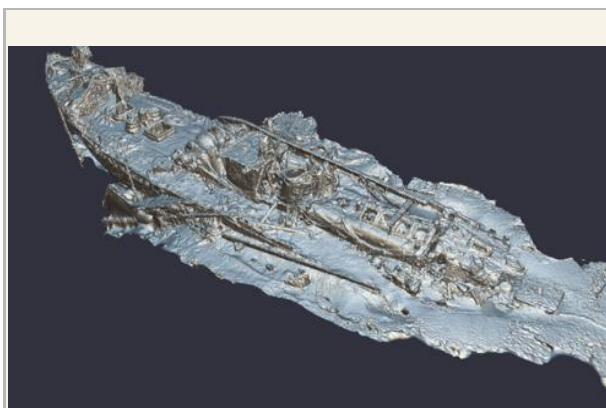
Šis vaizdas sukurtas naudojant „ChatGPT“ ir nesusijęs su tikru objektu ar įvykiu. Vaizdo turinys skirtas tik iliustracijai ir išreikštos minties vizualizacijai.

ŠIUOLAIKINIŲ TECHNOLOGIJŲ NAUDOJIMAS

Karinio paveldo objektai, jų kompleksai ar teritorijos gali:

- ❖ būti sunykę (karinė technika, pastatai, atskiri elementai) arba sunaikinti;
- ❖ išlikę iš dalies (pastatai, bunkeriai ar pakrantės apsaugos baterijų pamatai be patrankų);
- ❖ būti tokie dideli, kad juos sunku suvokti erdvėje ir kaip visumą (kariniai kompleksai, miesteliai);
- ❖ būti vietose, kurios yra neprieinamos arba prieinamos tik labai nedidelei visuomenės daliai (pavyzdžiui, nuskendusį laivą nuolaužos).

Tokiais atvejais galima kurti trimačius objektų modelius ir taip sudaryti galimybę susipažinti su jais virtualiai. Virtualieji modeliai, kuriuos galima sukinėti, keisti jų išvaizdą naudojant įvairius įrankius, gali būti skelbiami viešai prieinamuose interneto šaltiniuose, spausdinami ir eksponuojami.



Traleris „Delphin“ buvo pastatytas Vokietijoje 1906 m. Pradžioje jis buvo naudojamas žvejybai, tačiau 1914 m. buvo rekvizuotas Vokietijos karinio laivyno reikmėms. 1917 m. spalio 14 d., ieškodamas minų, laivas susidūrė su mina ir nuskendo netoli Hyjumos salos. Žuvo 20 įgulos narių. Vykdamas karinio paveldo išsaugojimo projektą buvo sukurtas trimatis laivo nuolaužų modelis, kurį galima peržiūrėti čia:

<https://militaryheritagetourism.info/lt/military/sites/view/670>

Karinį paveldą galima tyrinėti naudojant **papildytąją virtualiąją realybę**, jei:

- ❖ reikia imituoti virtualias kovas, kuriose asmuo gali dalyvauti arba stebėti;
- ❖ reikia parodyti įvykio ar proceso virtualiąją rekonstrukciją;
- ❖ žiūrint į konkretų objektą per mobilųjį telefoną ar planšetę, vaizdas papildomas naudinga informacija (ant pastatų atsiranda jų pavadinimai, papildomas tekstas arba vizualinė informacija, iš dalies sugriautas objektas atkuriamas jo pirminiu pavidalu ir pan.);
- ❖ istorinėje vietoje reikia imituoti realų praeities įvykį.



Ierikių stotyje pastatyta žiūronus primenanti įranga, leidžianti pamatyti, kaip per Pirmojo pasaulinio karo Cėsių mūšius Amatos tiltą kirto šarvuotas traukinys, kurį apšaudė Vokietijos kariuomenė.

MAISTAS KAIP KARINIO PAVELDO ELEMENTAS

Bibliotekose ar privačiose knygų kolekcijose neretai galima rasti leidinių, kuriuose surinkti karo laiko virtuvės receptai. Karo metų virtuvė yra reikšmingas epochos liudijimas, kurį galima panaudoti kuriant turizmo produktus. Svarbų vaidmenį čia atlieka ir tokių receptų pritaikymas bei interpretavimas atsižvelgiant į šiuolaikines sąlygas bei prieinamus produktus.

Toliau pateikta virėjos ir duonos kepėjos Ilzės Briedės versija apie tai, kokius patiekalus galima pasiūlyti svečiams pristatant skirtingus XX a. istorinius laikotarpius. Reikia atsižvelgti į tai, kad karo metu įvairios gyventojų grupės ir skirtingų valstybių kariuomenės turėjo nevienodas galimybes gauti tam tikrų maisto produktų. Be to, pavyzdžiui, skyrėsi kareivių ir aukštesnio rango karininkų maisto racionas. Taip pat svarbūs to meto stalo elementai – indai, stalo įrankiai ir kt.

Pirmasis pasaulinis karas (5 pav.)

Dideli kopūstų pyragai, kiaušinių pyragai, rūgštynių pyragai, sultinys, rauginti grybai, rauginti obuoliai, mišrainė su silke, tikrosios Olivjė salotos (prabangios, su putpelių mėsa, rūkytais upėtakiais ir vėžiais, puoštos ikrais), mėsos vyniotinis, degtinė, džiovintųjų pudingas su migdolais. Pateikiama senoviniuose porceliano induose.

Antrasis pasaulinis karas (6 pav.)

Garšvos užtepėlė, silkių ir varškės padažas, karašių paplotėliai, lašiniai, kanapių užtepėlė, ropių kukuliai, naminio sūrio lėkštė, žirnių kukuliai, ruginių miltų pudingas, ruginės duonos sriuba, ruginės duonos desertas, ruginių miltų kisielius, degtinė. Paprastesni porceliano indai.

Partizanų (miško brolių) laikotarpis (7 pav.)

Spirgučiai su svogūnais, rupi ruginė duona, virtos pupos su konservuotais grybais, bulvių ir šprotų užkandis, ruginės duonos plutos desertas – biguzis, naminė degtinė, miežių arba ažuolo gilių kava. Pateikiama moliniuose induose.

Sovietmetis (8 pav.)

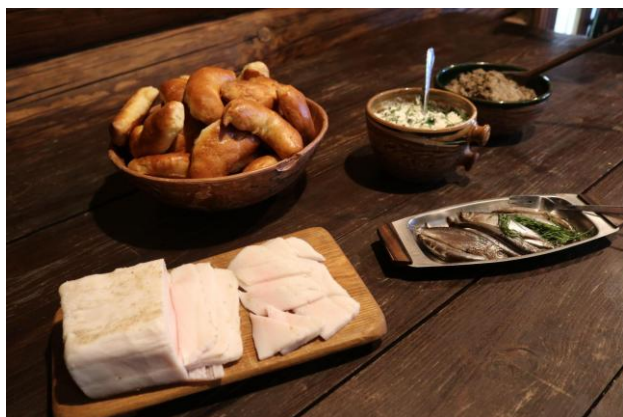
Rasolas (Olivjė salotų imitacija), silkė pataluose, įdaryti kiaušiniai, menkių kepenėlių sumuštiniai, sūrio salotų sumuštiniai, marinuoti moliūgai, lašišos sumuštiniai, rūkyta vištiena, servelatas, nėgių sumuštiniai, degtinė grafinuose, uogų sirupas stikliniame ąsotyje, bananų sumuštiniai, „tinginys“, karameliniai spraginti kukurūzai. Ant stalo – krištoliniai indai.



5 pav. Maistas Pirmojo pasaulinio karo metu



6 pav. Maistas Antrojo pasaulinio karo metu



7 pav. Miško brolių maistas



8 pav. Sovietmečio maistas

Lygatnės bunkerio valgykloje, kurioje išsaugotas sovietmečio stiliaus interjeras ir indai, galima iš anksto užsisakyti sovietinio stiliaus pietus.



9 pav. Sovietmečio stiliaus valgykla Lygatnės bunkerio, reabilitacijos centre „Līgatnē“

4.3. Praktiniai pavyzdžiai Lenkijoje

Antrojo pasaulinio karo muziejus Gdanske

<https://muzeum1939.pl/en>



Vienas didžiausių šiai temai skirtų muziejų Lenkijoje (įkurtas 2017 m.). Muziejuje pristatomos modernios ir šiuolaikiškos ekspozicijos, siūlomos ekskursijos su gidais, mokiniams ir vaikams rengiamos interaktyvios pamokos susijusiomis temomis. Veikia kino salė. Muziejus įsikūręs istoriniame Gdanskio centre.

Šlėzvigo-Holšteino pakrantės apsaugos baterija

<https://www.landmarkscout.com/kriegsmarine-gun-battery-schleswig-holstein-hel-poland/>



Įsikūrusi Helio nerijos pietinėje dalyje. Lankytojai gali peržiūrėti istorinį filmą, apžiūrėti ekspoziciją muziejaus patalpose ir pasivaikščioti po teritoriją, kurioje eksponuojama karinė technika, taip pat įsigyti suvenyrų. Kitoje kelio pusėje stovi atnaujintas pakrantės apsaugos baterijos ugnies koregavimo bokštas, kuriame įrengta istorinė teminė ekspozicija. Objektą prižiūri vietinė karo paveldo tyrinėtojų įkurta draugija.

Siaurasis geležinkelis *Wigierska Kolejka Wąskotorowa*

<https://augustowska.pl/>



Karinio paveldo objektas – 600 mm pločio siaurasis geležinkelis, nutiestas Pirmojo pasaulinio karo metais ir skirtas medienos transportavimui. Šiandien tai maždaug 10 km ilgio turistinis objektas su dviem sustojimo vietomis – pradinėje ir galinėje stotyse. Kelionė į vieną pusę trunka apie valandą. Lokomotyvas pagamintas 1965 m. Poznanėje. Geležinkelis veikia Šiaurės Rytų Lenkijoje, Wigierska nacionalinio parko teritorijoje, ir yra populiari turistų traukos vieta. Galinėje stotyje veikia svečių namai, teikiamos maitinimo paslaugos.

Wolfsschanze (Vilko irštva)

<https://wolfsschanze.pl/en/>



Mozūrijos miškuose, Šiaurės Lenkijoje, stūksanti Vilko irštva – pirmoji Adolfo Hitlerio Rytų fronto karo būstinė Antrojo pasaulinio karo metais. 1944 m. liepos 20 d. čia buvo surengtas nepavykęs pasikėsinimas į Hitlerį. Vilko irštvoje Hitleris praleido daugiau nei 800 dienų ir pasitraukė iš jos tik 1944 m. lapkritį. Šiandien teritorija yra sutvarkyta – įrengtas apžvalgos maršrutas (grįstas akmenimis), siūlomos maitinimo paslaugos, ekskursijos su gidais, o komplekse galima ir pavalgyti. Teritorijoje nustatytas darbo laikas, įrengta automobilių ir autobusų stovėjimo aikštelė. Ją prižiūri asociacija.

4.4. Produkto rinkodara

Rekomenduojama naudoti toliau išvardytus pagrindinius karinio paveldo turizmo produkto rinkodaros kanalus. Tai:



10 pav. Karinio paveldo turizmo produkto rinkodaros kanalai

1) Internetinė erdvė

Siekiant populiarinti karinį paveldą Baltijos šalyse, sukurta svetainė „Karinis paveldas. Turizmas“ www.militaryheritagetourism.info (11 pav.), kurioje pateikiama informacija apie daugiau nei 845 skirtingus karinio paveldo objektus. Čia surinkta apie 300 istorijų ir atsiminimų, aprašyta apie 130 su karine sritimi susijusių temų bei paskelbta apie 106 naudotojų komentarai. Tarp objektų, temų ir laiko juostos yra daugiau nei 5100 sąsajų. Facebook paskyroje „Military Heritage Tourism“ (12 pav.), kurią stebi daugiau nei 1900 žmonių, nuolat skelbiama aktuali informacija šia tema. Karinio paveldo objektų savininkams ir objektams svarbu būti matomiems tarptautinėse interneto bei navigacijos platformose, tokiose kaip „Google“ žemėlapiai, „Waze“, „OpenStreetMaps“, „Maps.me“ ir kt.

2) Spausdintinė informacinė medžiaga

Nemaža dalis lankytojų iki šiol mieliau naudoja spausdintinę medžiagą. Vykdam projektą buvo išleistas **Karinio paveldo turizmo vadovas** (13 pav.), kuriame aprašyti 173 įdomiausi objektai bei 12 karinio paveldo maršrutų Latvijoje ir Estijoje. Taip pat išleistas **Karinio paveldo turizmo brošiūra su žemėlapiu** (14 pav.). Galima sukurti konkrečios vietovės maršruto lapus, kuriuose pateikiama informacija apie kelionę, lankytinus objektus ir paslaugas. Tokie maršrutai gali būti skirti dviratininkams, vairuotojams ar trumpesni – pėstiesiems. Leidiniai gali būti platinami turizmo informacijos centruose, karinio paveldo objektuose bei tarptautinėse turizmo parodose ir mugėse.

3) Lauko informacija

Svarbu, kad keliautojams būtų lengviau rasti norimus objektus. Tai pasiekti leidžia prie konkrečių objektų pastatyti kelio **ženklai** ir **informaciniai stendai** (15 pav.). Jie ne tik padeda orientuotis, bet ir gali sudominti atsitiktinius praeivius, kurių pirminis kelionės tikslas nebuvo karinio paveldo objektų lankymas. Įgyvendinant projektą prie išskirtinių Baltijos šalių karinio

paveldo objektu buvo įrengtos **informacinės lentos**, kuriose pabrėžiama, jog objektai priklauso bendram Baltijos šalių karinio paveldo tinklui (16 pav.). Stendus rekomenduojama kurti laikantis vieningo dizaino tiek formos, tiek turinio požiūriu. Kai kuriuose objektuose ir teritorijose siūlomo audiogidai, kuriuos galima pasiekti nuskenavus QR kodus ant ten esančių informacinių lentelių.

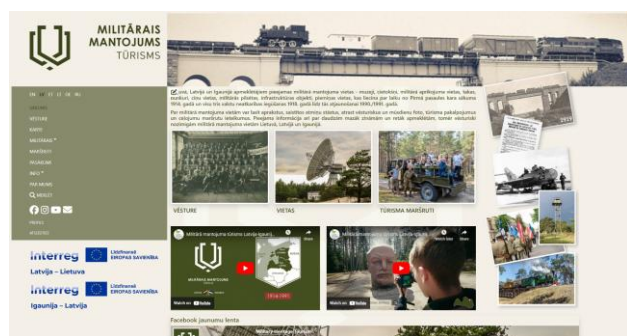
Informacinius stendus verta papildyti:

- ❖ istorinėmis ir šiuolaikinėmis nuotraukomis;
- ❖ istoriniais ir šiuolaikiniais (pvz., LIDAR) žemėlapiais;
- ❖ žmonių atsiminimais, kitokiu nematerialiu paveldu ar nuoroda į jį (pvz., per QR kodą).

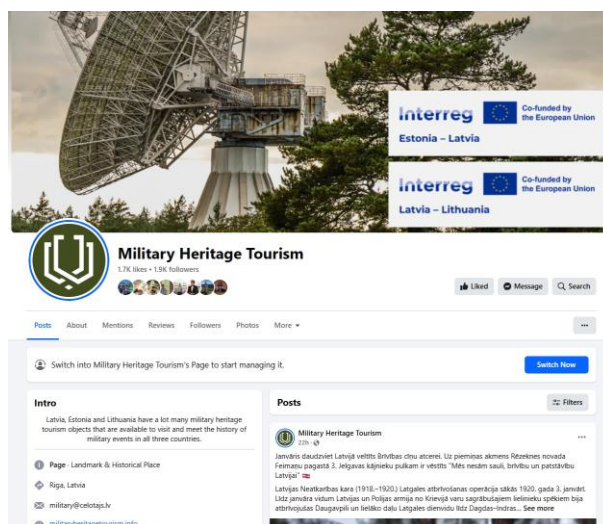
4) Darbas su žiniasklaida

Norint populiarinti karinio paveldo temą ir produktą, svarbu įtraukti vietinius, regioninius, nacionalinius ir tarptautinius žiniasklaidos kanalus – spaudą, radiją, televiziją (17 pav.). Rinkodaros tikslais itin naudingos vietinių ir tarptautinių žurnalistų, tinklaraštininkų bei nuomonės formuotojų kelionės.

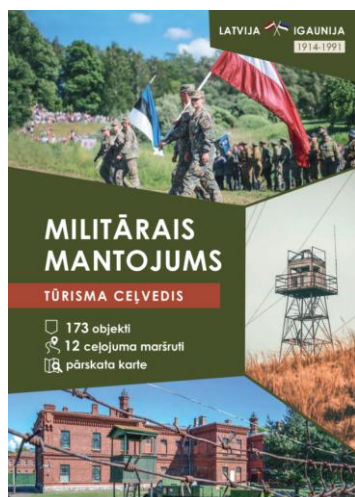
Kuriant informacinę medžiagą internete ir spausdintine forma, būtina atsižvelgti į tikslinę konkretaus produkto auditoriją ir pagal tai pasirinkti tinkamus būdus, patraukti jos dėmesį.



11 pav. Interneto svetainė „Karinis paveldas. Turizmas“



12 pav. Facebook puslapis „Military Heritage Tourism“



13 pav. Karinio paveldo turizmo vadovas



14 pav. Karinio paveldo turizmo brošiūra su žemėlapiu



15 pav. Informacinis stendas prie Stēbelio (Nr. 315) pakrantės apsaugos baterijas Saremos saloje

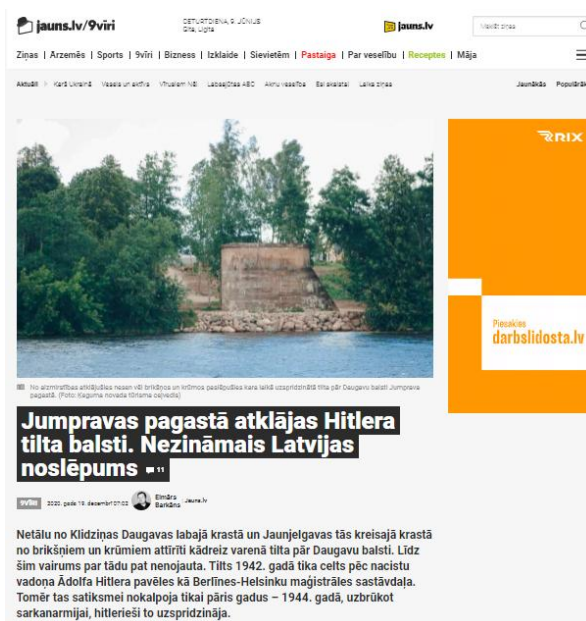


16 pav. Informacinē lenta prie karinio paveldo objekto

Neretai ļdomi informacija, paskelbta socialiniuose tinkluose, greitai patenka į žiniasklaidos akiratį. Taip nutiko ir su Vokietijos kariuomenės pastatyto tilto liekanomis – atramomis Jumpravos valsčiuje, kurių nuotrauka buvo paviešinta Facebook. Netrukus po to laikraštyje „Kas jauns“ pasirodė straipsnis pavadinimu „Jumpravos valsčiuje atidengiamos Hitlerio tilto atramos. Nežinoma Latvijos paslaptis“ (18 pav.).



17 pav. Žurnalistų ekskursija po Rygos apylinkėse esančius karinio paveldo objektus



18 pav. Ištrauka iš leidinio „Kas jauns“

4.5. Bendradarbiavimas. Įtraukiami dalyviai

Tiriant tam tikros teritorijos karinį paveldą, kuriant naujus ar plečiant esamus karinio paveldo turizmo produktus, rengiant kelionių vadovus, informacinius leidinius, standus, interneto svetaines, socialinių tinklų turinį ir kt., rekomenduojama įtraukti kuo daugiau vietinių asmenų. Taigi itin svarbu siekiant parengti kokybišką ir faktais grįstą informaciją (19 pav.).



19 pav. Su karinio paveldo turizmo produktais susijusios šalys

Mokslininkai, tyrinėtojai, kraštotyrininkai yra žmonės, kurie turi įdomių faktų, istorijų, nuotraukų bei įvairių kitų informacijos šaltinių. Kartais reikiamos informacijos šia tema galima rasti regioniniuose muziejuose ar naudojantis jų specialistų pagalba. Taip pat svarbu įtraukti kaimyninių ir kitų šalių atitinkamos srities specialistus.

Neretai karinį paveldą valdo **savivaldybės** (todėl būtina įtraukti savininkus), o **turizmo informacijos centrai** populiariai vietovės turizmo paslaugas, tad svarbu, kad jų darbuotojai žinotų apie tokius objektus ir dalyvautų jau pradiniam teritorijos tyrimo procese.

Taip pat svarbu įtraukti **regionų planavimo specialistus**, atsakingus už turizmą (kurie dalyvauja turizmo projektuose), ir derinti naujus maršrutus su **Gamtos apsaugos agentūra** (latv. *Dabas aizsardzības pārvaldi* (DAP)). Gali būti, kad kai kurie karinio paveldo objektai ar teritorijos įsikūrę ypač saugomose gamtinėse teritorijose arba gamtos įvairovės požiūriu jautrioje vietovėje, todėl prieš jas reklamuojant (pvz., nacionaliniuose parkuose) būtina pasitarti su šios srities specialistais. Didelę Estijos ir Latvijos teritorijų dalį sudaro miškai. Būtent miškai Šaltojo karo laikotarpiu buvo pasitelkiami slaptoms karinėms bazėms užmaskuoti. Todėl regioniniu ir valstybiniu mastu būtina įtraukti Estijos valstybinius miškus (RMK) ir Latvijos valstybinius miškus (LVM), o Rygos apylinkėse – Rygos miškus, kurie yra

savivaldybės įstaiga. Informacija apie turizmo produktą turėtų būti prieinama ir Latvijos investicijų ir plėtros agentūros (LIAA) svetainėje.

Regioninės ir profesionalios turizmo asociacijos atlieka svarbų vaidmenį inicijuojant naujus projektus, kurie skatina kurti naujus turizmo produktus ir pateikti juos rinkai.

Jeigu teritorijoje veikia vietinės **nevyriausybinės organizacijos** (NVO) (20 pav.), **entuziastai** ar kiti, kurie domisi karinio paveldo tyrinėjimais, svarbu įtraukti ir juos.

Žiniasklaidos dalyvavimas yra būtinas norint populiarinti karinį paveldą ir susijusius turizmo produktus (žr. 4.4 skyrių). Verta paminėti, kad ši tema išlieka aktuali žiniasklaidoje ir šiandien.

Sujungus visų šių dalyvių žinias ir pastangas, galima užtikrinti ilgalaikį, tvarų ir kokybišką karinio paveldo turizmo produktų kūrimą bei jų išlikimą ateityje, o jų vystymu galėtų rūpintis turizmo verslininkai arba vietinės NVO.



20 pav. Lietuvos ir Latvijos karinio paveldo specialistų apsilankymas
Hyjumos salos karo muziejuje, 2024 m.

5. Naudingi informācijas šaltiniai

Rekomenduojama literatūra

- ❖ Altbergs T., Biedriņš. A., Punculs D., Tukišs A. Lauku platuma dzelzceļi – Mazbānītis de facto. Ventspils muzejs, 2019.
- ❖ Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. Toronto: Daugavas Vanagu centrālais apgāds, 1983.
- ❖ Andersons, E. Latviešu lielgaballaivu bataljoni Krimas karā. Tilts, Nr.98./99. 1969.
- ❖ Attēlu, foto, pastkaršu un citu datu kolekcija: <https://www.omnia.ie/>
- ❖ Baltiņš K. Strēlnieku pulku priekšteči. Militārais apskats. 1934.
- ❖ Bangerskis, R. Daugavgrīvas cietokšņa Mangaļsalas nocietināto pozīciju rajona robežu apzīmējums un noteikumi šā rajona apmeklēšanai. Valdības Vēstnesis, Nr.251. 1925.
- ❖ Bedrītis A. Laikmeta griežos Sējā un Inčukalnā. Darba balss, Nr.136. 1968.
- ❖ Brūvelis E. Latviešu leģionāri. Daugavas vanagi, 2005.
- ❖ Cēsu kaujas Feisbukā: <https://www.facebook.com/cesisbattle>
- ❖ Ciganovs J. Somijas Jēgeru gaitas Latvijā. Tēvijas sargs, 2018, februāris.
Pieejams: <http://doc.mod.gov.lv/lv/ts/2018/2/30/>
- ❖ Deviņu vīru spēks, grāmata: <https://www.mk.gov.lv/lv/gramata-devinu-viru-speks>
- ❖ Dribins L. Ebreji Latvijā (Otrais papildinātais izdevums). Rīga: Elpa, 2002.
- ❖ eBay.com – vēsturisko fotoattēlu, pastkaršu, karšu u.c. vēsturiski avoti;
- ❖ E – grāmata un video stundas par Nacionālo partizānu kustību Lubānas apkaimē un Latgalē, kā arī Bronislavu Martuževu “Bronislavas Martuževas Likteņgaitu klade”: <https://baltielaci.wordpress.com/blog/>
- ❖ Eserts M. Dzelzs karavīri jeb Latvijas kaujas mašīnu vēsture. 1998.
- ❖ Felder B.M. Das Unternehmen “Wildkatze”. Der SS-Jagdverband Ost und die Vorbereitungen von antisowjetischen Partisanen in Lettland (1944–1945).
- ❖ Gelderiņš E. Latvijas armijas ietērs, atšķirības zīmes un to nēsāšanas noteikumi. Latvijas Kara muzejs. 2007.
- ❖ Hartmanis J. Latviešu strēlnieki kaujā pie Smārdes.
Pieejams: http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Kaujas_darbiba/Book_5.html
- ❖ Hījumā salas militārais mantojums: <https://mil.hiiuumaa.ee/>
- ❖ Igaunijas Kara muzejs: <https://esm.ee/>
- ❖ Igaunijas Nacionālā arhīva foto albums: https://www.flickr.com/photos/national_archives_of_estonia/albums
- ❖ Kangeris K. Trešā Reiha dokumenti par ebreju situāciju Latvijā. Holokausta izpēte Latvija. Rīga: Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts, 2004.
- ❖ Kaļķis J. Br. auto izmantošana uzbrukuma kaujā. Militārais apskats, Nr.3. 1934.
- ❖ Klimovičs A. Personiskā Latvija. Divdesmitā gadsimta stāsti. Dienas grāmata, Rīga, 2011.
- ❖ Kovtuņenko R. Neatzītie karavīri. Kaujas virsnieka stāsts. Aplis, Rīga, 2004.
- ❖ Kultūras pieminekļu saraksts: <https://is.mantojums.lv/>
- ❖ Kurland Kessel: <http://www.kurland-kessel.de/default.html>
- ❖ Lancmanis I. Reiz Liepu kalnā. Māksla, Nr.5., 2006.
- ❖ Latvijas Kara muzejs Facebook: <https://www.facebook.com/LatvijasKaraMuzejs>
- ❖ Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata. Atbrīvotāji kā iekarotāji. Rīga: Latvijas Okupācijas muzeja biedrība. 2006.
- ❖ Lāce Dz. Zvārde gadsimtu griežos. 2017.

- ❖ Latvijas armijas komandieri. Jumava, 2018.
- ❖ Latvijas Nacionālās bibliotēkas resursi:
 - Kartes, t.sk. militārās: <https://dom.lndb.lv/data/obj/27462.html>
 - Attēlu – foto un pastkaršu datu kolekcija: <https://atteli.lndb.lv/>
 - Periodika: <http://periodika.lv/>
 - Grāmatas: <http://gramatas.lndb.lv/>
 - Letonikas multivide (attēli, audioieraksti, videofragmenti): <https://www.letonika.lv/groups/default.aspx?g=3>
 - Vēsturiskie skaņu ieraksti, t.sk. kara dziesmas: <https://audio.lndb.lv/>
 - Zudusī Latvija (foto datu bāze): <https://www.zudusilatvija.lv/>
 - Latvijas Nacionālās bibliotēkas kopējais meklētājs (visas datu bāzes kopā): <https://www.lndb.lv/>
 - Meklēt ar primo: <https://lndb.lv/lv/katalogi-un-datubazes/primo>
- ❖ Latvijas teritorijā esošie kara kapi: <http://www.bkkomiteja.lv/kapi/>
- ❖ Latviešu karavīrs stāsta. Apkopojis A. Elgūts. Elmāra Saulīša apgāds, Rīga, 1944.
- ❖ Latviešu karavīru kapi un piemiņas vietas: <https://karavirukapi.blogspot.com/>
- ❖ Latviešu strēlnieku saraksts: <http://latviesustrelniekusaraksts.lv/Saraksts/>
- ❖ Latviešu veco strēlnieku biedrības izdevumus. Latviešu strēlnieki. Vēsturiskie materiāli un atmiņas 1. daļa. Rīga: Armijas spiestuve, 1929.
- ❖ Lismanis J. 1915. – 1920. Kauju un kritušo karavīru piemiņai, N.I.M.S., 1999.
- ❖ Militāro arheologu grupa Facebook: <https://www.facebook.com/Legenda.Diggers>
- ❖ Padomju mantojums: <http://sovietheritage.blogspot.com/>
- ❖ Pirmais pasaules karš (krievu valodā): <https://gwar.mil.ru/>
- ❖ Pirmā pasaules kara piemiņas vietas Latvijā
(karte): http://www.karamuzejs.lv/km_karte/muzejs_sakums.aspx?fbclid=IwAR2qzqwiWflkXomtU5mdr2q5rINbTsglECO31UzoRdQbVCta685el0ted-c
- ❖ Priedītis E. Latvijas kara flote. 1919-1940. Rīga: Tipogrāfija Citrons, 2004.
- ❖ Radziņš P. Latvijas atbrīvošanas karš. R: Avots. 1990.
- ❖ Remess A., Raķis J., Noslēpumainā Karosta. Latvijas mediji. 2019.
- ❖ SARGS.LV: <https://www.sargs.lv/lv/vesture>
- ❖ Slēgtās zonas stāsti: tradīciju burtnīca. Rīga., 2013.
- ❖ Šaltojo karo ekspozīcija: <https://zemaitijosnp.lt/en/expositions/>.
- ❖ Tautas atmiņa par 2. pasaules karu (krievu val.): <https://pamyat-naroda.ru>
- ❖ Time&Note: <https://timenote.info/>
- ❖ Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā. (Latvijas vēsturnieku komisijas raksti, 13.sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2004.
- ❖ Turčinskis Z., Ziemeļlatgales “Neatkarības vienība”. Latvijas mediji., 2021.;
- ❖ Turčinskis, Z. Vācu abvērgrupas 212 izlūku-diversantu skolā apmācītie latgaliešu diversanti. Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, Nr.4, 2004.;
- ❖ Upmalis I. Latvija padomju militāristu varā. Latvijas okupācijas izpētes biedrība. 2011.;
- ❖ Upmalis, I., Tilgass, E., Dinevičs, J., Gorbunovs, A. Latvija - PSRS karabāze. Rīga: Zelta grauds, 2006.
- ❖ Urban Explorian team: <https://diggers.lv/>
- ❖ Vēsturiski informatīva vietne par latviešu strēlniekiem: <https://www.dveseluputenis.lv/lv/>
- ❖ Zaļkalns A. Tauta neaizmirst. Padomju zeme (Limbaži), Nr. 136. 1960.

- ❖ Zariņš K. Aizmirstie karavīri: Daugavgrīvas cietokšņa latviešu zemessargi. Sargs.lv, 2015. Pieejams: <https://www.sargs.lv/lv/pirmais-pasaules-kars/2015-04-15/aizmirstie-karaviri-daugavgrivas-cietoksna-latviesu-zemessargi>
- ❖ Ziemassvētku kauju muzejs: <http://www.karamuzejs.lv/lv/zm.aspx>
- ❖ Eugenijus Simonas Kisinās, „Minų traleris“, in: Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2024, prieiga internetu: <https://www.vle.lt/straipsnis/minu-traleris/>
- ❖ R. Rolf. Vokiečių pakrantės gynybos įtvirtinimai Klaipėdos krašte (1939–1944). In: XX amžiaus fortifikacija Lietuvoje. Kaunas, 2008, p. 111–124
- ❖ „Sūduvis – kultūros medžiotojas“, in: Lietuvos jūrų muziejus, 2023, prieiga internetu: <https://muziejus.lt/lt/laivas-muziejus-m52-suduvis>
- ❖ T. Tamkvaitis, daktaro disertacija „Pakrantės gynybos sistemos Lietuvos ir Latvijos pakrantėse 1939 – 1945 metais ir jų išsaugojimo problemos“, Klaipėdos universitetas, 2024.
- ❖ Мелконов Ю. Пушки Курляндского берега. 2005.

Kartografinė medžiaga

- ❖ Lauku ceļotājs: <https://www.celotajs.lv/lv>
- ❖ Jūrtaka, Mežtaka: <https://baltictrails.eu/lv>
- ❖ Google maps: <https://www.google.com/maps>
- ❖ Open street maps: <https://www.openstreetmap.org/>
- ❖ Google Earth: <https://earth.google.com/web/>
- ❖ BalticMaps: <https://www.balticmaps.eu/lv/>
- ❖ LĢIA kartes: <https://kartes.lgia.gov.lv/>
- ❖ Latvijas Valsts mežu kartes: <https://www.lvmgeo.lv/kartes>
- ❖ Kadastrs.lv: <https://www.kadastrs.lv/>
- ❖ Latvijas Nacionālās bibliotēkas kartogrāfiskie resursi (sk. iepriekšējo bloku)
- ❖ Vēsture doties: <https://vesture.dodies.lv/>

Kiti šaltiniai

- ❖ Jēgers A. Jauktās realitātes izmantošana tūrisma produktu veidošanā. Bakalaura darbs. Valmiera, 2017.g. http://darbi.va.lv/darbi/jegers_armands_bakalaura_darbs_2017.pdf
- ❖ Raidījums “Zinātne tuvplānā”. Tēma – militārais mantojums. https://www.youtube.com/watch?v=rkln2E7u_Dw&t=1984s
- ❖ Sprādzienbīstami priekšmeti: <https://www.mil.lv/en/node/249>
- ❖ Tumšais tūrisms: <https://www.dark-tourism.com/>

Daugiau informacijos: <https://militaryheritagetourism.info/lv/info/resources>

Projektų partneriai



Latvijos kaimo turizmo asociacija „Lauku
ceļotājs”

Vidžemės Turizmo asociacija

Kuržemės planavimo regions

Saldus apskrities savivaldybė

Ventspilio muziejus

Rygos planavimo regions

Olainės istorijos ir meno muziejus

Ogrės apskrities savivaldybė

Asociacija „Mores muziejus”

UAB „Sky Port”

Adažių apskrities savivaldybė

UAB „Lygatnės rehabilitacijos centras”

Cēsių apskrities savivaldybė, Cēsių apskrities

Amatos asociacijos valdyba

Žiemgalos planavimo regions

Asociacija „Latgalos turizmo asociacija”



Estijos kaimo turizmo asociacija

Peipuso pasienio bendradarbiavimo centras

Hapsalu ir Lenės muziejaus fondas

Saremos savivaldybė

Estijos nacionalinio paveldo valdyba

Lenės-Nigulos savivaldybė

Saremos karo muziejus

NVO „Pranga Areng”

NVO „Hyjumos karo istorijos draugija”

Estijos karo muziejus – Generolo Laidonerio
muziejus

Setomos savivaldybė



Lietuvos kaimo turizmo asociacija

Žemaitijos nacionalinio parko direkcija

Gairėse naudojamos projektuose dalyvaujančių šalių nuotraukos.

www.militaryheritagetourism.info



@militaryheritagetourism

Projektą LL-00052 „Baltijos šalių karinio paveldo turizmo produkto plėtra Lietuvoje ir Pietų Latvijoje” (Military Heritage II) finansuoja Europos Sąjungos 2021–2027 m. Interreg VI-A Latvijos–Lietuvos programa.

Už leidinio turinį visiškai atsako Latvijos kaimo turizmo asociacija „Lauku celotajs” ir jis nebūtinai atspindi Europos Sąjungos nuomonę.

Interreg



Bendrai finansuoja
EUROPOS SĄJUNGA

Latvija – Lietuva